

Sebastian Conrad, *What Is Global History?* Princeton: Princeton University Press, 2016, 299 pages

שורות אלה נכתבות בימים שבהם האנושות מתמודדת עם משבר שנגרם כתוצאה מהתפשטות גלובלית של נגיף. למשבר הזה היבטים רפואיים, כלכליים, חברתיים ופוליטיים שישפיעו על כלל האנושות בשנים הקרובות, ואחת ההשלכות האפשריות היא מיתון עולמי. האם צמצום התעופה האזרחית מבשר תהליך של דה-גלובליזציה? האם שינויים בשרשראות ייצור ואספקה יחוללו תמורות בהרגלי צריכה גלובליים? בשנים האחרונות קבוצות שונות ברחבי העולם מימין ומשמאל קוראות תיגר על רעיון "הכפר הגלובלי" ועל הנחות היסוד המכוננות אותו. עם אלה נמנים הוגות וחוקרים מהצד השמאלי של המפה הפוליטית, המאירים תופעות כמו ניצול כלכלי, עבדות מודרנית ותהליכים נאו-ליברליים הנקשרים בגלובליזציה.¹ מנגד, מנהיגים מקרב הימין הפופוליסטי בחלקים שונים של העולם מקדמים מדיניות ורטוריקה של הסתגרות לאומית, לאומנות, שנאת זרים ועוינות ביחס לזכויות אדם ולמוסדות דמוקרטיות לאומיים ובין-לאומיים.² האם הצלחתן הפוליטית של תנועות אלה מרמזת על ראשיתה של מגמת דה-גלובליזציה עולמית? האם אי פעם התקיים כפר גלובלי? האם מגפת הקורונה תפיח רוח גבית במפרשיהן של תנועות פופוליסטיות אנטי-דמוקרטיות? במקביל להתמודדות עם נגיף אדיש לגבולות לאומיים, האנושות מתחילה לשלם מחירים כבדים בגלל משברים הנובעים משינויי האקלים. המדעניות הבקאות בנושא זה מתריעות מפני אירועי אקלים קיצוניים, שילכו ויחמירו, על השלכותיהם הכלכליות והחברתיות הגלובליות. עניינה של רשימת ביקורת זו הוא בהיסטוריה, לא בעתיד, אולם היות שהעבר תמיד נלמד מנקודת המבט של ההווה, המשברים הגלובליים הנוכחיים מחזקים את תוקפה של השאלה: מהי היסטוריה גלובלית? זו גם כותרת ספרו של סבסטיאן קונראד, שמאז צאתו לאור עורר עניין רב בקרב חוקרים מכל תחומי המחקר ההיסטורי.

בספרו רב ההשפעה *The Tipping Point* טוען גלדוול שאופן התפשטותם של רעיונות ומוצרי צריכה דומה לזה של וירוסים, והוא מסביר את המנגנונים החברתיים-תרבותיים האחראים להתגבשותן של אופנות.³ אולי הסיבות לכך שמתגים מסוימים

1 Naomi Klein, *No Logo: No Space, No Choice, No Jobs* (New York: Picador, 2000)

2 Darren J. O'byrne, "The Rise of Populism, the Demise of the Neoliberal and Neoconservative Globalist Projects, and the War on Human Rights," *International Critical Thought* 9 (2019): 254-268

3 Malcolm Gladwell, *The Tipping Point: How Little Things Can Make a Big Difference* (Boston: Little, Brown & Co., 2000)

הופכים באופן בלתי צפוי לצו האופנה בקרב צרכנים וצרכניות, אינן שונות בהרבה מהסיבות שבגינן רעיונות ומושגים הופכים לאופנתיים בקרב חוקרים וחוקרות. אופנות, כידוע, דועכות לעיתים באותה המהירות שבה הן נוסקות. אלא שבשוק הרעיונות האקדמי קצב נסיקתן ודעיכתן איטי יותר מזה של מוצרי צריכה. אין ספק שהיסטוריה גלובלית היא צו האופנה בקרב היסטוריונים. על פי מנוע החיפוש של גוגל Ngram Viewer, ספרים באנגלית שכותרתם נושאת את הצירוף "היסטוריה גלובלית", החלו להתפרסם משנת 1940, אולם מאז 1980 ניכרת עלייה במספר הספרים העוסקים בהיסטוריה גלובלית, ומשנת 2000 בולטת נסיקה חדה. אפשר היה לצפות שאחרי שנים ארוכות של שטף פרסומים מדעיים בתחום זה, התשובה לשאלה "מהי היסטוריה גלובלית" תהיה כמעט מובנת מאליה. אולם כל מי שהשתתף בכנס, בסמינר או בכל מפגש אקדמי אחר העוסק בהיסטוריה גלובלית, אם בהקשרים מזרח-תיכוניים אם בהקשרים אחרים, נחשף לדיונים ארכניים ולעיתים רוגשים שמעוררת השאלה הזאת. למעשה, פולמוסים מסוג זה רווחים עד כדי כך שנדמה לעיתים כי מדובר באיזה ריטואל אקדמי המתחייב מעצם העיסוק בהיסטוריה גלובלית. בכל הכנסים מסוג זה שהשתתפתי בהם, הדיונים שעסקו בהיבטים המתודולוגיים וההיסטוריוגרפיים של היסטוריה גלובלית הניבו מסקנות ביקורתיות, חלקן צפויות מראש, והותירו את המשתתפים בתחושה של ערפול מושגי והיעדר זהות ברורה של התחום, באופן המזכיר את משל העיוורים והפיל. במילותיו של קונראד, "כל מבט שטחי על הספרות הקיימת חושף מייד את העובדה שהמונח [היסטוריה גלובלית] נחטף ונעשה בו שימוש לצורך מגוון של מטרות שונות" (עמ' 6). קונראד, היסטוריון של גרמניה ויפן בהכשרתו, מבקש לפזר את הערפל באמצעות דיון שיטתי ומקיף בשאלה מהי היסטוריה גלובלית ובמה ייחודה. אקדים את המאוחר ואציג את מסקנתי מקריאת הספר: הבעיה העיקרית עם היסטוריה גלובלית טמונה בכך שהיא מנסת שורה ארוכה של גישות ביקורתיות בכתיבה היסטורית בלי להציע שכלול משמעותי של גישות אלה, והתוצאה היא בבחינת "תפסת מרובה לא תפסת". כפי שאבקש להראות, בעיה זו משועתקת בנרטיב של קונראד.

הספר מורכב ממבוא, המופיע כפרק ראשון, ומתשעה פרקים המאירים היבטים שונים של היסטוריה גלובלית או היבטים המשיקים לה כגישה מחקרית. הפרק השני מציג את התפתחות החשיבה במונחים גלובליים. כתיבת "היסטוריה של העולם" בגרסאות שונות היא סוגה עתיקת יומין. כבר מראשיתה של סוגה זו היה העולם יחידת תיאור שהשתנתה בהתאם ליעדיהם של היסטוריונים ושל צרכני הכתיבה ההיסטורית, ובהתאם לנסיבות הדינאמיות. הרודוטוס למשל, בן המאה החמישית לפנה"ס, מתאר את מאבקם של היוונים בפרסים כהתנגשות בין העולם המערבי לבין העולם המזרחי ובין תרבות לברבריות (עמ' 18). אבל יש הבדל בין "העולם" ככלי

רטורי בשירותם של היסטוריונים לבין תודעה גלובלית כתופעה היסטורית בפני עצמה. קונראד ממקם את ראשיתה של תודעה גלובלית ממשית באירו־אסיה בתקופה הקדם־מודרנית. גילוי העולם החדש, אחת התפניות החשובות בתולדות האנושות, אם לא החשובה שבהן, חולל תמורה בתפיסת הגלובלי. חיבורים מהמאות השש עשרה, השבע עשרה והשמונה עשרה שנכתבו ברחבי אירו־אסיה, דוגמת היסטוריה של מערב הודו שנכתב בבירת האימפריה העוסמאנית ב־1580, הגיבו על התגליות המסעירות של התקופה, שהרחיבו את גבולות התודעה האנושית באופנים חסרי תקדים. קפיצת דרך נוספת בהתגבשותה של תודעה גלובלית התרחשה במאה התשע עשרה, בשלב שבו ההגמוניה האירופית הייתה לעובדה מוגמרת. המחקר ההיסטורי האקדמי באוניברסיטאות אירופיות עבר תהליך של סטנדרטיזציה ונתפס כביטוי מובהק של החשיבה הרציונלית־מדעית המערבית. בתקופה שבה ניכרה באופן יומיומי עוצמתן הכלכלית והצבאית של המעצמות האירופיות, התקבעו דפוסי תיאור אירופוצנטריים של העולם. חיבורים שעסקו בהיסטוריה גלובלית שיקפו את ההיררכיה הגלובלית ואת יחסי הכוח של התקופה. חלקם, בעיקר אלה שנכתבו באירופה, שעתקו את ההגמוניה האירופית באמצעות תיאורים היסטוריים שבהם שימשה אירופה אמת המידה הבלעדית להערכת מיקומן של חברות העולם ב"סולם הקדמה" הנורמטיבי. תיאורים אחרים, בעיקר כאלה שנכתבו מחוץ לאירופה, אתגרו את יחסי הכוח הללו וביקרו גישות אירופוצנטריות, מגמה שהתעצמה לאחר 1945. ספרו של מק'ניל *The Rise of the West* היה לאחד הביטויים המובהקים של פרדיגמת המודרניזציה, שהתבססה על דיכוטומיה תודעתית שנוסחה במונחים חדשים, חילקה את העולם לאזורים מפותחים ותת־מפותחים, והציבה את אירופה וצפון אמריקה כגנה מידה ערכי וכלכלי אוניברסלי.⁴ בשנות השבעים והשמונים של המאה הקודמת התפתחה ביקורת נרחבת ושיטתית על פרדיגמת המודרניזציה ועל הנחות היסוד שלה בשורה של דיסציפלינות. גישות ביקורתיות כמו תיאוריית התלות, ביקורת האוריינטליזם ולימודי כפיפים (Subaltern Studies) הציעו חלופות לתיאור של תהליכים גלובליים ולניתוחם.

לטענת קונראד, גישת ההיסטוריה הגלובלית מתחרה בעת הנוכחית בגישות אחרות המבקשות לתאר את הדינמיקות של העולם המודרני ולהסבירן. בפרק השלישי הוא מציג את הגישות הללו ומתמקד בחמישה נתיבים פרשניים: מחקר השוואתי, היסטוריה טרנס־לאומית, תיאוריית התלות, לימודים פוסטקולוניאליים והמושג של ריבוי המודרניות. יש נקודות השקה רבות בין הגישות הללו, וכולן מבקשות להתעלות מעל פרספקטיבות לאומיות צרות להתבוננות בנושאי המחקר. נוסף על כך, חוקרים המזוהים

William H. McNeill, *The Rise of the West: A History of the Human Community* 4
(Chicago: University of Chicago Press, 1963)

עם גישות אלה חולקים תפיסה ביקורתית של פרשנויות אירופוצנטריות לעבר. קונראד סוקר את יתרונותיה ואת מגבלותיה של כל אחת מהגישות ומעריך את מקומה ביחס להיסטוריה גלובלית. כאן המקום לציין כי בלי קשר לסוגיית ההיסטוריה הגלובלית, אפשר להתייחס לספר כאל מבוא למגמות היסטוריוגרפיות מרכזיות שהתפתחו מאז כינונה של ההיסטוריה כדיסציפלינה אקדמית מודרנית במאה התשע עשרה. הקריאה בספר תועיל לסטודנטים ולחוקרים של המזרח התיכון המבקשים להכיר באופן בסיסי אסכולות ופולמוסים היסטוריוגרפיים. המחקר הפוסטקולוניאלי למשל הוא יער סבוך של גישות, שיטות מחקר ומושגים אופייניים, ועל כן מהווה אתגר למרצים ולתלמידים כאחד. עם זאת, זהו שדה ידע חשוב ביותר מאחר שאי אפשר להבין את המזרח התיכון בעת החדשה בלי להביא בחשבון את ההקשר הקולוניאלי שהוליד את העולם המודרני ועיצב אותו. הפרספקטיבה הפוסטקולוניאלית חיונית גם להבנת האופן שבו התפתחו לימודי המזרח התיכון כגוף ידע הנתוע עמוק באינטרסים של שליטה פוליטית וניצול כלכלי. קונראד מציג את עיקרי הגישה הפוסטקולוניאלית, וכן גישות היסטוריוגרפיות אחרות, באופן בהיר ושיטתי. המאמץ לשרטט גבולות המבחינים בין "גישות מתחרות", כפי שהוא מכנה אותן, לבין היסטוריה גלובלית, מאפשר לקורא לבחון את יתרונותיה של כל גישה ואת מגבלותיה. במילים אחרות, הספר מציע סקירה מועילה על מצב המחקר בתחום הכתיבה ההיסטורית.

הצגת הגישות המתחרות משמשת מבוא לפרק הרביעי שכותרתו "היסטוריה גלובלית כגישה מובחנת". פרק זה מבקש להציג את הליבה המתודולוגית של התחום, את ארגז הכלים הייחודי של גישה זו ואת קווי המתאר המייחדים אותה מגישות אחרות. לטענת קונראד, מילת המפתח להבנת הייחוד היא קשרים (connections), למעשה מטרייה קונספטואלית הכוללת מונחים כמו חילופין (exchange), מגעים (contacts), חיבורים (links), רשתות (networks) וזרימה (flows). לדברי קונראד, מונחים אלה ומונחים קרובים נוספים מאפשרים להיסטוריונית הכותבת היסטוריה גלובלית להציב במרכז החקירה את התנועה של בני אדם, של דברים ושל רעיונות על רקע שינויים מבניים עולמיים. קונראד מציין עוד שורה של בחירות מתודולוגיות, שלטענתו מייחדות את התחום. כדי לפוגג ערפול מושגי שכיח, הוא פותח בקביעה כי היסטוריה גלובלית אינה מוגבלת לפרספקטיבות ברמת-על (macro). אפשר לכתוב היסטוריה גלובלית גם על יחידות מוגבלות מבחינת זמן ומקום, אלא שהכתיבה על יחידות אלה אינה כפופה למסגרות הפוליטיות או התרבותיות המקובלות – אימפריות, ציוויליזציות ומדינות לאום. במילים אחרות, מה שיוביל את ההיסטוריון הגלובלי בחקירתו יהיו החיבורים, התנועה וקשרי הגומלין בין קבוצות כנושאים לעיון בפני עצמם, למשל מחקר על התהליך הארוך של התאקלמות השעון האירופי ביפן, שבמאה התשע עשרה הפך

לסמל של קדמה ושל "זמנים חדשים" (עמ' 68-69).⁵ מאפיין נוסף הוא ממד היחסיות הטבוע בגישת ההיסטוריה הגלובלית. כל יחידה וכל תחום של פעילות אנושית בעבר – למשל משפחה, קהילה דתית וחוק – נבחנים דרך יחסי הגומלין שלהם עם יחידות ועם תחומי פעילות אחרים. בשונה מגישות המתארות את המודרניות, למשל, במונחים של פיגור וקדמה על ציר כרונולוגי עולמי, היסטוריה גלובלית מדגישה בזמניות של אירועים היסטוריים ואת היותם גלובליים במהותם. תכונה זו מתקשרת עם תפיסות הראות במודרניות תופעה גלובלית וסינכרונית מראשיתה. בלימודי המזרח התיכון, שאינם מקבלים בספר תשומת לב מספקת כפי שאטען בהמשך, גישה זו התבררה כפורייה במיוחד, והציעה מוצא מתיאורים פשטניים של המודרניות כתגובה ל"אתגר המערב". שינוי זה במחקר התפתח מאז שנות השבעים של המאה הקודמת, והציג חלופות לתיאורים שהתבססו על קטגוריות מכליליות כמו "המערב" או "המודרנה", ולייצוג היסטורי פשטני של קבוצות חברתיות מסוג "העולמא התנגדו לרפורמות", כאילו מדובר בקבוצות הומוגניות.

קונראד מדגיש כי לא כל מחקר העוסק ב"היסטוריה של הכול", ושיחידת הניתוח הבסיסית שלו היא העולם, הוא בהכרח תוצר אופייני של היסטוריה גלובלית (עמ' 117). היסטוריה גלובלית אינה היסטוריה של העולם ממעוף הציפור, אם כי זו מתכונת מקובלת בכתיבה היסטורית פופולרית המיועדת לקהל הרחב, שאינה מחויבת לכלים מקצועיים כמו שקיפות מתודולוגית או ביקורת עצמית. הרי "מעוף הציפור" אינו אפשרי בכתיבה היסטורית מקצועית, שכן היא נכתבת תמיד ברגע מסוים בהווה. ואכן, על פי קונראד, היסטוריה גלובלית טובה נכתבת בדרך כלל מנקודת המבט של זמן ומקום מסוימים. הרי העולם נראה אחרת מבעד לעיניו של היסטוריון עוסמאני בן המאה השש עשרה ומבעד לעיניו של מקבילו המקסיקני (עמ' 67), בדיוק כפי שברגעים אלה משפיעים מקום מגורים והשתייכות מעמדית, פוליטית, מגדרית וגאוגרפית על הבנה שונה של העולם. לפיכך, לדעת קונראד, בהיסטוריה גלובלית מורגשת במיוחד תרומתם של חוקרים וחוקרות העובדים עם מקורות בשפות לא מערביות, החושפות מגוון של נקודות מבט. כדי להמחיש את ייחודיותה של הגישה הגלובלית קונראד מסכם את הפרק בסקירת מחקרים המציבים את ההיסטוריה של הלאומיות ושל מדינות לאום בהקשרים גלובליים. הוא טוען כי ייחודיותה המתודולוגית של היסטוריה גלובלית טמונה בסופו של דבר בהדגשת המושג אינטגרציה, ובדחיית הסברים המתעלמים מהשפעות חיצוניות על היחידות החברתיות או הפוליטיות הנחקרות (עמ' 88).

5 למחקר העוסק בתהליך דומה באימפריה העוסמאנית ראו Avner Wishnitzer, *Reading Clocks, Alla Turca: Time and Society in the Late Ottoman Empire* (Chicago: University of Chicago Press, 2015)

מסקנה זו היא נקודת המוצא של שלושת הפרקים הבאים, הממחישים את המתודולוגיות ואת כיווני החקירה האופייניים להיסטוריה הגלובלית באמצעות תכנים קונקרטיים. פרקים אלה עוסקים במרחב, בזמן ובעמדתו של החוקר ביחס לנושא המחקר, והם מייצגים את אופיו הדיאלקטי של הספר בכללו. קונראד מזכיר לקוראת שוב ושוב כי גישת ההיסטוריה הגלובלית לא המציאה חידושים היסטוריוגרפיים. כך למשל, המאמץ לבחון תופעות מבעד לגבולות הפיזיים והתרבותיים המבדילים בין ישויות מרחביות-פוליטיות כמו אימפריות, מדינות לאום, ציוויליזציות ודתות, אינו חדש. היסטוריונים פרסמו מחקרים בעלי אופי טרנס-לאומי או טרנס-אזורי בלי לתייג אותם כהיסטוריה גלובלית, למשל על סחר העבדים והשפחות, פרקטיקה שהייתה טרנס-אזורית במהותה. כפי שהראה אהוד טולידאנו במחקריו על שעבוד וסחר עבדים באימפריה העוסמאנית, ההיבטים הטרנס-אזוריים והגלובליים של העבדות באו לידי ביטוי הן בפרקטיקות של שעבוד והן בדיאלוג העוסמאני-אירופי על חיסול העבדות במהלך המאה התשע עשרה.⁶ דוגמה נוספת היא היסטוריה סביבתית, שאף היא גלובלית מיסודה (עמ' 116). בעיית המיקוד של מחקרים גלובליים מקבלת ביטוי בקביעתו של קונראד כי היסטוריה גלובלית אינה מעדיפה יחידות התבוננות מסוימות על פני אחרות. כלומר לנקודת המבט הפלנטרית או הימית – למשל העולם, האוקיינוס האטלנטי או הים התיכון כיחידות התבוננות – אין יתרון מהותי על פני נקודות מבט מקומיות ומצומצמות (עמ' 133). שאלת המחקר, כך הוא טוען, היא המכתיבה את יחידת ההתבוננות. זה כמובן עיקרון בסיסי של מחקר היסטורי באשר הוא, ולכן הוא אינו מסייע להפיג את הערפול המתודולוגי המזוהה עם גישת ההיסטוריה הגלובלית.

גם הפרק העוסק בזמן מותיר את הקורא מבולבל בשל הנרטיב הדיאלקטי של קונראד. הפרק עוסק בשאלות הנוגעות לחלוקה לתקופות (periodization), וקורא לבחור בתפיסה פלורליסטית וסינכרונית של יחידות זמן המאתגרת יחידות מקובלות כמו "המודרניות", תוך מתיחה של מסגרת ההתבוננות לאורך ציר הזמן. את זה אפשר לעשות באמצעות "היסטוריות גדולות" או "עמוקות" הכוללות טווחי זמן ארוכים מאוד ומשלכות מגוון דיסציפלינות. אך קונראד מודע גם למגבלות של היסטוריות מסוג זה, במיוחד אלה המציבות במרכזן תהליכים גאוגרפיים וסביבתיים ארוכי טווח. ככלל, התבוננות בטווחי זמן ארוכים מביאה היסטוריונים להציג תיאורים שאין בהם מקום לא לבחירות של בני אדם, כיחידים או קבוצות, ולא למתחים החברתיים הכרוכים בבחירות הללו. לעיתים זו התבוננות המביאה לתפיסה דטרמיניסטית של ההיסטוריה.

Ehud R. Toledano, *Slavery and Abolition in the Ottoman Middle East* (Seattle: University of Washington Press, 1998); Ehud R. Toledano, *As if Silent and Absent: Bonds of Enslavement in the Islamic Middle East* (New Haven: Yale University Press, 2007) 6

לאור הנטייה לדטרמיניזם, אין זה מפתיע שהיסטוריונים הכותבים "היסטוריות גדולות" שולחים ידם בתחזיות לגבי העתיד, כותב קונראד בנימה ביקורתית (עמ' 146). קונראד מודע גם לכך שהעיסוק בטווחי זמן ארוכים אינו חדש, והוא מזכיר עבודות כמו מחקרו המונומנטלי של פרנאן ברודל (Braudel), שהפך למודל של היסטוריה המבוססת על טווחי זמן ממושכים מאוד. כאמור, הדיון של קונראד בסוגיית הזמן אינו מספק תשובה חד-משמעית לשאלת ייחודיותה של גישת ההיסטוריה הגלובלית, שהרי הקריאה לאמץ הסברים המדגישים בו-זמנית של תופעות גלובליות אינה ייחודית לגישה זו. לפני כמעט ארבעה עשורים ביקר האנתרופולוג יוהאנס פביאן, שאינו נזכר בספר, תיאוריות אנתרופולוגיות המתארות חברות בהווה כאילו הן נמצאות בתקופות זמן שונות, בהתאם לכוננותן להסתגל לאידיאל מערבי מדומיין.⁷ המחקר הרואיזיוניסטי על המעבר למודרניות במזרח התיכון ובאזורים אחרים מחוץ לאירופה אימץ כבר מזמן גישה שלפיה מודרניות היא תופעה גלובלית וסינכרונית מראשיתה. כאמור, השאלות והדילמות המתודולוגיות שסוקר קונראד ביחס לסוגיות של זמן, מרחב ומיקום החוקר רלוונטיות לכל היסטוריונית מקצועית או מתלמדת בעלת רגישות מתודולוגית, ועל כן ספרו אינו מספק הסבר ברור לגבי ייחודיותה של גישת ההיסטוריה הגלובלית.

הפרק השמיני עוסק בקשר שבין מיקום גאוגרפי, חברתי, מעמדי, מגדרי ותרבותי לבין גישות ונושאי מחקר (positionality), והוא יעניין במיוחד חוקרים המבקשים לאתגר פרשנויות המבוססות על סיפור העל של "עליית המערב", זה שראשיתו ביוון העתיקה ושיאו במהפכה הצרפתית. מכאן שפרק זה נוגע ביותר לחוקרי המזרח התיכון. קונראד מאפיין בדייקנות את נקודת המבט האירופוצנטרית בדיסציפלינה ההיסטורית, על ציוני הדרך בהתפתחותה – דוגמת יצירתו מרובת הכרכים של טוינבי – לצד הניסיונות המוקדמים והמאוחרים לאתגר אותה – למשל ספרו המופתי של צ'קרברטי.⁸ קונראד סבור כי ביקורת על גישות אירופוצנטריות אין פירושה התכחשות לשינוי ביחסי הכוח הגאופוליטיים הגלובליים במאה השמונה עשרה. התעצמותן הכלכלית והצבאית של מדינות מערב אירופיות דוגמת צרפת, בריטניה, פרוסיה והולנד היא עובדה היסטורית. אבל הוא מזכיר לנו שהרעיון של "אירופה" כפי שהוא מופיע באינספור פרשנויות על "השפעת המערב", היה "תוצר של הדמיון יותר מאשר מציאות גאוגרפית; זו הייתה קטגוריה שיוחסה לה ממשות [ראיפיקציה], שהייתה טעונה בתקוות וחרדות, ונטועה באסימטריות של כוח גאופוליטי. העובדה שאירופה הטרוגנית מאוד ולא הייתה מעולם

Johannes Fabian, *Time and the Other: How Anthropology Makes its Object* (New York: Columbia University Press, 1983) 7

Arnold J. Toynbee, *A Study of History* (London: Oxford University Press, 1934-1961); Dipesh Chakrabarty, *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference* (Princeton: Princeton University Press, 2000) 8

יישות הומוגנית אחת, לא השפיעה השפעה של ממש על האטרקטיביות של המושג" (עמ' 170). דמיון של "המערב" כיישות הומוגנית בעלת כוונות אחידות הוא מהלך מופרך מבחינה אמפירית, אך הוא מאפיין גישות ושיטות מחקריות, ואף מהווה בסיס לפרוגרמות פוליטיות, למשל בתנועות דתיות קנאיות שנהוג לכנות "אסלאם פוליטי" בחלקים של המזרח התיכון. באופן דומה, מיתוסים מודרניים משעתקים נרטיבים אירופוצנטריים בגרסאות שונות, למשל מיתוס הציוויליזציה היהודית-נוצרית, שהומצא במסגרת הפוליטיקה האמריקאית בזמן המלחמה הקרה.⁹

הפרק האחרון דן בסוגיית האחריות החברתית והפוליטית של היסטוריונים בני זמננו. הטענה המרכזית היא שהיסטוריה גלובלית היא מהלך של הכרה בעבר גלובלי לצד יצירה של הווה גלובלי. גם בעניין זה קונראד מציג עמדה דיאלקטית לגבי הייחודיות של גישת ההיסטוריה הגלובלית. לדבריו "היסטוריה גלובלית תורמת להקניית משמעות לעולם שבו אנו חיים. להיות היסטוריון במאה העשרים ואחת משמעו אפוא להיות היסטוריון גלובלי באופן מהותי כלשהו" (עמ' 206). קונראד מודה שזו תפיסה אוטופית במקצת, המבוססת על שאיפתה של קבוצת חוקרים וסטודנטים מקרב מעמדות הביניים – יש שיאמרו קבוצה פרווילגית – להיות לאזרחי העולם ולהתעלות מעל מחיצות הסדר העולמי המבוסס על מדינות לאום. אולם קונראד מציג מבט מפוכח על שאיפות אלה, שעמן הוא מזדהה, ללא ספק, והוא מודע לכך שתפיסה קוסמופוליטית מעין זו רחוקה מלהיות נחלת כלל ההיסטוריונים בעולם. הוא מציין את סין כדוגמה למדינה שלא רק שיש בה מחויבות עזה לנרטיבים לאומיים, אלא שמקובל לרתום בה היסטוריה גלובלית לתפיסות לאומיות המאדירות את האומה ביחס לשאר האנושות (עמ' 208). גם במדינות אחרות שבהן בינוי לאום הוא יעד ראשון במעלה, כמו רבות ממדינות אפריקה, היסטוריה גלובלית אינה פופולרית (עמ' 216). פרק זה מציג מבט מאוזן על האפשרויות הגלומות במחקר של היסטוריה גלובלית כאמצעי לעיצוב ההווה. כמו בשאר פרקי הספר, גם כאן קונראד מקפיד להימנע מנקיטת עמדה מיסיונרית ביחס לגישת ההיסטוריה הגלובלית וביחס לגלובליזציה בהווה, למרות יחסו הביקורתי לפרספקטיבות לאומיות. הוא מודע למחירים שגובים קישוריות, אינטגרציה כלכלית ומגמות של קפיטליזם עולמי מקהילות ברחבי העולם; עבודת, ניצול כלכלי מחפיר של אוכלוסיות מוחלשות, נישול ושואה אקולוגית הם רק חלק ממחירים אלה. נראה שהיסטוריה גלובלית משגשגת במדינות המפיקות תועלת ורווח מתהליך הגלובליזציה ושותפות בו באופן פעיל, בעוד שבאזורים אחרים בעולם היא הרבה פחות פופולרית. היררכיית הידע הנוכחית מקנה יתרון מבני לחוקרים הפועלים בחלקים היותר משגשים של הגלובוס, בין היתר בגלל הנגישות לתקציבי מחקר.

Arthur Allen Cohen, *The Myth of the Judeo-Christian Tradition* (New York: Harper and Row, 1969) 9

קונראד מייחס חשיבות מיוחדת לסוגיית השפה. הדומיננטיות של השפה האנגלית בקהילות המחקר הבינלאומיות משפיעה על ההשתתפות בחגיגת "המפנה הגלובלי". לצד היומרות הקוסמופוליטיות, היא כרוכה בדחיקה לשוליים של שפות ומסורות היסטוריוגרפיות שאינן מתקיימות במרחב הכתיבה בשפה האנגלית. תופעה זו מוכרת היטב בלימודי המזרח התיכון כמו גם בחלקים אחרים של אסיה ואפריקה; יש חוקרים רבים במדינות מזרח־תיכוניות שאינם מעורבים כלל בשיח האקדמי הבינלאומי ומפרסמים בשפות המקומיות בלבד. ההגמוניה השפתית מסמנת גם הגמוניה אקדמית שאינה משרתת את החזון הגלובלי. אמות המידה המוסדיות המקובלות באוניברסיטאות אנגלו־אמריקאיות מכתובות את הנורמות האקדמיות הכלליות ואת סדר היום המחקרי, המתקבלים ללא עוררין כ"חזית המחקר" (עמ' 222).

מבחינות רבות הספר הזה הוא סיכום ביניים של הפולמוס על אודות היסטוריה גלובלית לא פחות מאשר סיכום ביניים של היסטוריה גלובלית כפרספקטיבה מחקרית. הנרטיב הדיאלקטי של קונראד יתסכל את מי שמעוניין לקבל תשובה ברורה לשאלה מהי היסטוריה גלובלית. האם מדובר בגישה מחקרית בפני עצמה? האם השיח על "הגלובלי" הוא לא יותר מאשר רטוריקה אופנתית? קונראד אינו מתכחש לאפשרות הזאת, אך בה בעת הוא טוען שהעיסוק בגלובלי הוא הכרחי בשלב זה, גם כמהלך רטורי גרידא, ומדברבן חוקרים לבחון קשרים שלא נבחנו בעבר. לדידו, היסטוריה גלובלית היא רטוריקה וגם גישה מחקרית, אולם ככל שנכיר טוב יותר את הקשרים בין אזורים שונים של העולם ובין סטרוקטורות גדולות לבין אירועים מקומיים, כך נוכל להשתחרר מהרטוריקה של הגלובלי (עמ' 234).

הקריאה בספר עוררה אצלי אי־נוחות כמו זו שחשתי בכל פעם שהשתתפתי בדיונים המתוגים כהיסטוריה גלובלית. אי־נוחות זו נובעת לא רק מהערפל התיאורטי, שהספר מתקשה להפיג, אלא גם מהתחושה שהשימוש במונחים של היסטוריה גלובלית לא הניב חידושים או פריצות דרך מתודולוגיות ונותר אופנה רטורית. אין בכך משום המעטה בחשיבותם או בחידושיהם של מחקרים מצוינים שהמילה "גלובלי" מופיעה בכותרתם; אולם הערפול התיאורטי והיעדר פריצות דרך מתודולוגיות מציבים בסימן שאלה את היותה של ההיסטוריה הגלובלית גישה מחקרית מובחנת. כחוקר היסטוריה של המזרח התיכון בעת החדשה אני מבקש לשאול עד כמה הצליחה ההיסטוריה הגלובלית לעמוד ביעדים שקונראד מייחס לה, בראש ובראשונה לערער על נרטיבים אירופוצנטריים. נדמה לי שהיעדר ייצוג מספק של שדה המחקר המוכר כ"לימודי המזרח התיכון" בספרו של קונראד מציע תשובה לכך. בעשורים האחרונים הניב תחום זה מחקרים רבים שאפשר בקלות לסווגם כגלובליים או כטרנס־אזוריים. כך למשל במחקר על האימפריה העוסמאנית, שהייתה מארג רב־תרבותי שהשתרע על פני שלוש יבשות, אפשר למצוא לא מעט עבודות העוסקות בדינמיקות טרנס־אזוריות

וגם טרנס-אימפריאליות ומערערות על נרטיבים אירופוצנטריים. כתיבת היסטוריה חברתית על מרחב אימפריאלי רב-תרבותי מחייבת תשומת לב לתנועה של בני אדם, הון ודברים החורגים מגבולות טריטוריאליים – והגבולות עצמם היו נזילים בעידן האימפריאלי – ורבים המחקרים שבחנו סוגיות אלה.¹⁰ אף שהמחקר העוסמאניסטי נחשב אחד התחומים הפוריים והמתוחכמים בלימודי המזרח התיכון, כמעט שאין לו ביטוי בדיון של קונראד. חסר דומה אפשר לזהות בדיונים הביקורתיים שהוא עורך בנוגע לנרטיבים אירופוצנטריים. הכתיבה הרוויזיוניסטית על המעבר למודרניות במזרח התיכון היא עשירה, אולם גם לה אין ביטוי בספרו של קונראד. היסטוריונים של המזרח התיכון הציגו חלופות פרשניות לגישות המודרניזציה ולגישות אירופוצנטריות אחרות עוד לפני רעידת האדמה האינטלקטואלית שחולל אדוארד סעיד בספרו אוריינטליזם,¹¹ ובעשורים האחרונים הניבה מגמה זו שלל פרסומים חדשניים, הן מבחינה תיאורטית

הן מבחינה אמפירית.¹²

גם הטיפול של קונראד בסוציולוגיה ובפוליטיקה של הידע מציג נקודות עיוורון דומות. קשה לחשוב על תחום אקדמי שהושפע באופן מובהק כל כך מקשרים בין ידע וכוח על רקע אינטרסים פוליטיים וכלכליים טרנס-אזוריים יותר מאשר לימודי המזרח התיכון. למרות זאת, סיפורו רווי המתחים של תחום זה אינו זוכה לייצוג של ממש בספר, אף שיש לא מעט מחקרים העוסקים בכך, ובראשם ספרו של זכרי לוקמן על ההיסטוריה והפוליטיקה של המזרחנות.¹³ השמטות אלה בספר המסכם את הישגיה של ההיסטוריה הגלובלית, מאשרות את קביעתו של צ'קרבטי כי פירוק

Daniel Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002); Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and the World Around It* (London: I.B. Tauris, 2004); Reşat Kasaba, *The Ottoman Empire and the World Economy: The Nineteenth Century* (Albany: State University of New York Press, 1988); Stephen F. Dale, *The Muslim Empires of the Ottomans, Safavids, and Mughals* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009); Giancarlo Casale, *The Ottoman Age of Exploration* (New York: Oxford University Press, 2010); Huri İslamoğlu-Inan, *Ottoman History as World History* (Istanbul: İsis, 2007)

11 אדוארד סעיד, **אוריינטליזם**, תרגמה עתליה זילבר (תל אביב: עם עובד, 2000).

12 Roger Owen, "The Middle East in the Eighteenth Century – An 'Islamic' Society in Decline? A Critique of Gibb and Bowen's *Islamic Society and the West*", *Bulletin* (British Society for Middle Eastern Studies) 3 (1976): 110-117; Maxime Rodinson, *Europe and the Mystique of Islam* (London: I.B. Tauris, 1988)

13 Zachary Lockman, *Contending Visions of the Middle East: The History and Politics of Orientalism* (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2004)

סיפור־העל האירופוצנטרי הוא משימה בלתי אפשרית, מפני שנרטיב זה מובנה בדנ"א של מרחבי הידע הנוכחיים. במילותיו הנוקבות של צ'קרברטי: "ככל שמדובר בשיח האקדמי על ההיסטוריה, כלומר 'היסטוריה' כשיח המיוצר באוניברסיטה כאתר מוסדי, 'אירופה' נשאת הריבון, נושאן התיאורטי של כל ההיסטוריות, כולל אלה שאנחנו מכנים 'הודיות', 'סיניות', 'קנייתיות'.¹⁴ אפשר להוסיף לכך את ההיסטוריות של המזרח התיכון, גם אלה הגלובליות.

אבי רובין